

Л. В. Пироженко,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник
(Інститут педагогіки НАПН України)

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У 70-Х РР. ХХ СТ.

У статті проаналізовано досвід диференціації змісту загальної середньої освіти у педагогічній науці і практиці освіти у кінці 70-х рр. ХХ століття. Розкрито підходи до організації факультативів, вимоги до відбору і структурування їх змісту, вибору методів і форм їх проведення. Виявлено, що незважаючи на певні недоліки та прорахунки у досліджуваній період завдяки факультативним заняттям були створені реальні передумови для більш динамічного і продуктивного розвитку інтересів і нахилів учнів, диференційованого підходу до формування їх творчих здібностей. Вони сприяли поглибленню знань учнів з окремих предметів, вдосконаленню практичних умінь та навичок, розвитку їх інтересу до тої чи іншої науки.

Ключові слова: зміст освіти, диференціація, факультатив.

Постановка проблеми. Сучасні пошуки шляхів розбудови основної та старшої школи як профільної актуалізують дослідження історії становлення і розвитку підходів до диференціації змісту навчання у 70-х рр. ХХ ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичний досвід розбудови та практичної реалізації змісту загальної середньої освіти завжди був у полі зору науковців. Питання відбору та дидактичного оформлення змісту освіти в історії дидактики відображено в дослідженнях А. Алексюка, Р. Вендровської, Т. Завгородньої, В. Краєвського, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін. Однак у сучасній історико-педагогічній літературі недостатньо відображено процес розвитку змісту загальної середньої освіти в середині 60-х – першій половині 70-х рр. ХХ ст., немає цілісного дослідження практики диференціації змісту навчання в історії української загальноосвітньої школи цього періоду.

Виклад основного матеріалу. Особливістю досліджуваного періоду був стрімкий розвиток науки, особливо біології, інженерії, кібернетики, що породило нові протиріччя між освітою, яка не виконувала свого цільового призначення – підготовки учнів до дорослого життя. Став ще більш відчутним помітний у попередній період вплив НТР на формування змісту загальної середньої освіти. Якщо до цього про поглиблене вивчення школярами основ наук говорилось лише у зв'язку з підготовкою молоді до навчання у ВНЗ, то починаючи з кінця 60-х рр. вимоги посилити вивчення фізики, хімії, математики, біології та ін. стали складовою загальної професійної підготовки представників робітничих професій. Так, В. Афанасьєв, у ґрунтовній праці "Науково-технічна революція, управління, освіта" (1972) наводить дані проведених досліджень, згідно з якими зростання рівня освіти робітників на один клас підвищує їх активність у технічній творчості та раціоналізаторстві щонайменше на 6 % [1: 382].

На думку члена-кореспондента АПН СРСР М. Кондакова, знання робітниками основ наук в умовах автоматизації та механізації виробництва стало важливою кваліфікаційною вимогою. А з урахуванням того, що учні кінця 60-х мали досягти професійної зрілості і майстерності в кінці ХХ ст. "потрібно потурбуватись, щоб розвиток особистості не відставав від науково-технічного та соціального прогресу" [2: 9]. Щоб дати пересічному випускникові відповідний тогочасним досягненням науки та техніки рівень знань необхідно було, на думку О. Маркушевича, чітко розуміти відмінність між обсягом знань, що необхідний спеціалісту, і обсягом та характером знань, необхідним кожній людині, незалежно від професії. Саме наявність у змісті загальної середньої освіти "ядра" (обов'язкових знань, умінь та навичок для засвоєння кожним учнем) та "оболонки" (ідей та фактів, що не стали ще класичними знаннями) забезпечують сучасність освіти. Засвоєння ядра змісту загальної середньої освіти має бути достатньою основою розвитку пізнавальних можливостей дитини [2: 15-16].

Відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи" (10 листопада 1966 р.) до навчального плану уперше в історії радянської школи були включені факультативні заняття за вибором (це було важливим досягненням школи середини 1960-х рр., що і понині зберігає своє значення). Метою факультативів та занять за вибором було поглиблене вивчення основ фізико-математичних, природничих та гуманітарних наук, ознайомлення з розділами, що не ввійшли до навчальних програм, а також розвиток різнобічних інтересів і творчих здібностей учнів. Окрім цього передбачалось відкриття спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням окремих предметів; у деяких школах вводилося навчання учнів автосправі, столярній справі, роботі на тракторах, комбайнах тощо. Різнопрофільні факультативи мали задовольняти індивідуальні інтереси та нахили учнів, об'єднувати учнів не лише різних класів, але й дітей різного віку зі спільними інтересами, забезпечувати розвиток найбільш здібних учнів, урахувати сучасні досягнення науки, техніки та культури, специфічних місцевих особливостей.

На думку М. Кондакова, не менш важливим завданням факультативів, поряд з оволодінням дітьми знаннями, уміннями та навичками з окремих галузей знань було "озброєння учнів методами самостійного

оволодіння знаннями" [3: 7]. Тому зміст факультативних занять істотно відрізнявся від занять з відповідних навчальних предметів, насамперед, завдяки значно більшій кількості дослідницьких та творчих завдань, насиченості теоретичним матеріалом. Факультативи, завдяки їх меншій запрограмованості, більш гнучко і повно відображали найновіші досягнення науки і техніки, містили теми, що не були відображені в змісті навчальних дисциплін.

У 1967 р. була створена Наукова рада з проблеми поглибленого вивчення окремих навчальних предметів за вибором учнів. Робота Ради отримала значний громадський резонанс. Цьому сприяла проведена в травні 1968 р. в Москві Всесоюзна науково-практична конференція з проблем факультативних занять [4: 34]. В діяльності Наукової ради брали активну участь академіки А. Арсеньєв та О. Кінкулькін, доповіді яких визначили напрями створення програм з факультативів на найближче десятиліття [5]. У 70-х рр. подібні конференції проводились регулярно в різних містах СРСР з участю представників усіх регіонів. У ці роки систематизувався та теоретично узагальнювався досвід проведення різнопрофільних факультативів на практиці.

У навчальному плані 1967/68 н. р. вперше була зроблена спроба поєднати принцип єдності школи та принцип розвитку індивідуальних нахилів та здібностей учнів. Вперше в усіх загальноосвітніх школах УРСР (на відміну від факультативів кінця 50-х рр., що рекомендовано було організувати лише з електротехніки, токарської і фрезерної справи, будови автомобіля, садівництва, домоводства, рукоділля й інших прикладних дисциплін, які вводились лише у школах, які мали відповідні матеріальні умови та кваліфікованих викладачів) запроваджувались обов'язкові факультативні заняття у 7 – 10-х класах. Факультативи стали одним з основних видів занять у рамках варіативної складової навчального плану досліджуваного періоду, а їх зміст мав важливе значення для розуміння особливостей розбудови змісту загальної середньої освіти кінця 60-х – 70-х рр.

Уже у 1969 – 1970 н. р. Міністерством освіти СРСР була затверджена 71 програма факультативних занять, що діяли в усіх союзних республіках. Окрім того близько 100 програм були схвалені республіканськими міністерствами. Згідно звітів міністерства освіти УРСР заняття за вибором за короткий термін поширилися практично по всій території республіки. Так, у 1968/69 н. р. факультативними заняттями в Дніпропетровській області було охоплено 7200 учнів, а уже в наступному навчальному році – 37400. В Одеській області відповідно 10473 і 29207 учнів. Подібне становище було і в інших областях України. Одночасно начальник програмно-методичного управління Міністерства освіти О. Сивець відмітив дещо однобічний розвиток факультативів у республіці. Так, значно переважали факультативи з хімії, математики, фізики і практично відсутні були заняття з предметів гуманітарного циклу та трудового навчання (з вивчення автомобіля, трактора, механізації сільськогосподарського виробництва, електротехніки тощо) [6: 47]. Програми факультативів, на відміну від програм з обов'язкових навчальних предметів, були видані як приблизні, що давало право учителям вносити в них зміни. Так у програмі факультативного курсу основи етики та мистецтвознавства: ".. викладачам надається право змінювати зміст і структуру курсу, не порушуючи його ідейної спрямованості, перерозподіляти години за темами, вільно вибирати художні твори та навчальні посібники тощо" [7: 44].

Введення факультативів було безпосередньо пов'язано з підвищенням рівня загальної освіти та профорієнтації учнів. Це обумовлювалось тим, що поділ навчального матеріалу на основний, обов'язковий для усіх учнів та додатковий, розрахований на окремих школярів, створював сприятливі умови для підвищення ефективності навчального процесу, не допускаючи перевантаження учнів обов'язковими заняттями і стимулював розвиток їх пізнавальних та професійних інтересів. Факультативи сприяли також і стабілізації основного змісту освіти. Адже на них можна було апробувати не лише нові теми та розділи шкільних курсів та методику їх викладання, а й перевіряти навчально-педагогічну та науково-практичну доцільність введення нових навчальних предметів. Таким чином, проходили перевірку "Основи геології", "Кібернетика", "Основи логіки", "Фізіологія людини та тварин" та ін.

Школам були рекомендовані три види факультативних занять за умови наявності відповідних умов: а) факультативи, що доповнювали та поглиблювали предмети обов'язкового навчального плану ("Лексика", "Київ у роки Великої Вітчизняної війни", "Фізіологія вищої нервової діяльності з основами психології", "Основи хімічного аналізу" тощо); б) додаткові предмети, які не вивчалися у школі в обов'язковому порядку ("Кібернетика", "Вектори і основи програмування", "Обчислювальна математика", "Програмування" тощо); в) предмети професійного характеру ("Автосправа", "Агрохімія", "Електротехніка" тощо).

Факультативи, що доповнювали та поглиблювали предмети обов'язкового навчального плану містили так звані додаткові розділи і питання систематичних курсів основ наук. Вони вивчалися паралельно з розділами, що увійшли до навчального плану і сприяли поглибленню знань учнів з даного предмету, вдосконаленню практичних умінь та навичок, розвитку здібностей школярів та їх інтересу до тої чи іншої галузі знань, профорієнтації.

Другий вид факультативних занять в загальноосвітній школі – це спеціальні курси, що були розраховані на розгорнуте і поглиблене вивчення окремих розділів чи проблем будь-якого курсу основ наук, не представлених у навчальному плані. Кожен із факультативних курсів передбачав закінчений цикл питань для кожного класу, що дозволяло вивчати його не лише повністю (протягом кількох років), а й за бажанням учителя та учнів лише в окремих класах.

Спеціальні факультативи були розроблені з фізики (фізичні основи електротехніки, радіотехніки, фізика космосу), математики (обчислювальна математика, елементи дискретної математики, програмування, елементи нарисної геометрії), хімії (основи хімічного аналізу, основи агрохімії, закономірності хімічних реакцій, основи хімічної технології, хімія металів), біології (фізіологія рослин з основами мікробіології, фізіологія тварин, фізіологія вищої нервової діяльності з основами психології, ембріологія, генетика) і географії (основи геології, основи топографії і картографії), мистецтва (живопис, графіка, скульптура і кераміка, історія живопису і музичного мистецтва), історії міжнародних відносин, машинобудівного і будівельного креслення.

Поряд з факультативами з основ наук і мистецтва було рекомендовано вводити факультативні практиками з трудового навчання: з електроніки, радіоелектроніки, металообробки, автосправи, технічного креслення, агротехніки польових культур, сільськогосподарських машин, стенографії [8: 35].

Для факультативних курсів професійного характеру була характерна практична спрямованість, значний обсяг лабораторних та самостійних практичних робіт, значні відмінності у виборі занять у міських та сільських школах. Найбільше поширення в міських школах України набули факультативні курси з автосправи, електротехніки, радіоелектроніки. Для сільських шкіл характерний вибір курсів агротехніки, механізації сільського господарства, електротехніки.

До кінця досліджуваного періоду залишались нерозв'язаними низка важливих проблем, пов'язаних із запровадженням факультативних курсів. Так, невизначеним залишалось питання обліку знань, отриманих на факультативах. Пропонувалось два варіанти: оцінка знань за трибальною системою (3, 4, 5), незадовільні оцінки не фіксувалися; оцінка знань проводилася лише за підсумками семестру чи четверті.

Пропонувалось проводити облік знань на підставі робіт реферативного характеру, доповідей, лабораторно-експериментальних та інших видів самостійних робіт, узагальнюючих підсумки навчальної діяльності з теми чи розділу.

Уже в середині 1970-х рр. виявився ряд недоліків, пов'язаних із введенням факультативів: не всі вони мали навчально-методичне забезпечення; часто години, відведені для факультативних занять, витрачалися вчителями для додаткових занять з основних предметів, підготовки до екзаменів; невідповідність учителів до проведення більшості факультативів тощо.

Висновки. Незважаючи на певні недоліки та прорахунки у досліджуваній період завдяки факультативним заняттям були створені реальні передумови для більш динамічного і продуктивного розвитку інтересів і нахилів учнів, диференційованого підходу до формування їх творчих здібностей і обдарувань. Вони сприяли поглибленню знань учнів з окремих предметів, вдосконаленню практичних умінь та навичок, розвитку їх інтересу до тої чи іншої науки. Загалом у низці теоретичних дидактичних досліджень були запропоновані й обґрунтовані підходи до конструювання варіативних навчальних планів; почала формуватись теорія, що трактувала навчальний план, передусім, як дидактичний (а не державний) документ, що відображає певну концепцію змісту освіти, нормативно визначає зміст освіти в формі навчальних предметів, їх циклів чи галузей людської діяльності, що підлягають вивченню.

Трансформаційні суспільні процеси цього періоду вплинули на сферу освіти, стимулювали появу нових методів та організаційних форм навчання, стали поштовхом до незворотніх якісних змін не лише в практичній реалізації оновленого змісту освіти, а й у підходах до його відбору та структурування. З іншого боку, реформування системи та змісту освіти було складовою суспільних змін і оновлена школа сама здійснювала зворотній вплив на соціум.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьев В. Г. Научно-техническая революция, управление, образования / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1972. – 272 с.
2. Кондаков М. И. Новое содержание образования и совершенствование учебного процесса / М. И. Кондаков. – М. : Знание, 1974. – 65 с.
3. Кондаков М. И. Задачи и содержание факультативных занятий в школе / М. И. Кондаков // Факультативные занятия в средней школе. – М. : Педагогика, 1973. – С. 9–18.
4. Институт общего среднего образования. – Москва, 2002. – 478 с.
5. Арсеньев А. М. Основные направления совершенствования содержания общего среднего образования (о проектах нового учебного плана и программ) / А. М. Арсеньев // Советская педагогика. – 1967. – № 6. – С. 28–38.
6. Сивець О. Г. Чергові завдання в запровадженні нових навчальних планів та програм / О. Г. Сивець // Радянська школа. – 1969. – № 3. – С. 42–49.
7. Основы этики и искусствоведения // Программы факультативных курсов для средней школы. – М. : Просвещение, 1969. – 127 с.

8. Арсеньев А. М. Основные направления совершенствования содержания общего среднего образования (о проектах нового учебного плана и программ) / А. М. Арсеньев // Советская педагогика. – 1967. – № 6. – С. 32–37.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Afanas'yev V. G. Nauchno-tekhnicheskaya revolyutsiya, upravleniye, obrazovaniye [Scientific-Technical Revolution, Management, Education] / V. G. Afanas'yev. – M. : Politizdat, 1972. – 272 s.
2. Kondakov M. I. Novoye sodержaniye obrazovaniya i sovershenstvovaniye uchebnogo protsessa [New Educational Contents and Educational Process Improvement] / M. I. Kondakov. – M. : Znaniye, 1974. – 65 s.
3. Kondakov M. I. Zadachi i sodержaniye fakul'tativnykh zanyatiy v shkole [Tasks and Contents of Elective Courses at School] / M. I. Kondakov // Fakul'tativnyye zanyatiya v sredney shkole [Elective Courses in the Junior School]. – M. : Pedagogika, 1973. – S. 9–18.
4. Institut obshchego srednego obrazovaniya [Institute of General Secondary Education]. – Moskva, 2002. – 478 s.
5. Arsen'yev A. M. Osnovnyye napravleniya sovershenstvovaniya sodержaniya obshchego srednego obrazovaniya (o proektakh novogo uchebnogo plana i programm) [Basic Directions of Improving the General Secondary Education Contents (on the Projects of the New Curriculum and Programmes)] / A. M. Arsen'yev // Sovetskaya pedagogika [Soviet Pedagogy]. – 1967. – S. 28–38.
6. Syvets' O. G. Chergovi zavdannya v zaprovadzhenni novykh navchal'nykh planiv ta program [Next Tasks in the Implementing New Educational Plans and Programmes] / O. G. Syvets' // Radyans'ka shkola [Soviet School]. – 1969. – № 3. – S. 42–49.
7. Osnovy etiki i iskusstvovedeniya [Basics of Ethics and Art Studies] // Programmy fakul'tativnykh kursov dlya sredney shkoly [Programmes on Elective Courses for the Junior School]. – M. : Prosveshcheniye, 1969. – 127 s.
8. Arsen'yev A. M. Osnovnyye napravleniya sovershenstvovaniya sodержaniya obshchego srednego obrazovaniya (o proektakh novogo uchebnogo plana i programm) Basic Directions of Improving the General Secondary Education Contents (on the Projects of the New Curriculum and Programmes) / A. M. Arsen'yev // Sovetskaya pedagogika [Soviet Pedagogy]. – 1967. – № 6. – S. 32–37.

Матеріал надійшов до редакції 23.01. 2015 р.

Пироженко Л. В. Дифференциация содержания школьного образования в 70-х гг. XX века.

В статье анализируется опыт дифференциации содержания общего среднего образования в педагогической науке и практике образования в конце 70-х гг. XX века. Раскрываются подходы к организации факультативов, требования к отбору и структурированию их содержания, выбору методов и форм их проведения. Выявлено, что несмотря на определенные недостатки и просчеты в исследуемый период благодаря факультативным занятиям были созданы реальные предпосылки для более динамичного и продуктивного развития интересов и наклонностей учеников, дифференцированного подхода к формированию их творческих способностей. Они способствовали углублению знаний учеников в отдельных предметах, совершенствованию практических умений и навыков, развитию их интереса к той или иной науке.

Ключевые слова: содержание образования, дифференциация, факультатив.

Pyrozhenko L. V. School Educational Content Differentiation in the Late 70s of the XX Century.

The article analyzes the experience of the general secondary education differentiation in the pedagogical science and educational practice in the late 70s of the XX century. The article shows approaches to organization electives, requirements for the selection and structuring of their content, choosing methods and forms of their functioning. It is concluded that despite the certain drawbacks and miscounts in the researched period due to the elective courses real prerequisites for more dynamic and productive development of pupils' interests and fancies, the differentiated approach to the creative skills formation were created. They promoted to the pupils' knowledge deepening in the certain subjects, improvement of practical skills and habits, development of their interests in the particular science. In general in the range of theoretical didactic researches approaches to designing of the variative curriculum were proposed and justified; the theory began to form that justified the curriculum as a didactic (not state) document, reflecting the certain conception of the educational contents and determining the educational contents on the legislative basis in the form of educational subjects, their cycles or spheres of the human activity that are subjects to learning.

Key words: educational content, differentiation, elective.